

Múltbéli jelen, jövőidőben

Z. Karvalics László: *Bevezetés az információtörténelembe. Gondolat-Infonia, Budapest, 2004. 247 old.*

Napjainkra közhelyszerűvé vált, hogy az informatika az élet minden területén helyet követel magának. Ugyancsak közhelyszerű és többé-kevésbé közmegegyezés tárgyát képezi az a megállapítás is, hogy az információs és kommunikációs technológiák (IKT) robbanásszerű terjedése mindenkitől megköveteli újfajta ismertek megszerzését, kompetenciák kialakítását. Arról már jóval kevesebbet hallani, hogy mindezek milyen alapvető változásokat indítottak el a gondolkodási struktúrákban, a társadalom makro- és mikroszerkezetében, illetve hogy közép és hosszú távon milyen következményekkel kell számolnunk. Nem nehéz belátni, hisz mindennapi tapasztalat, hogy az IKT fejlődése által előidézett változásokat – miként valamennyi korábbi információs forradalmat – az emberek többsége így vagy úgy, nyertesként vagy vesztesként „csak” megéli, de viszonylag kevesebb olyan embert találunk, aki el is gondolkodik e változások valódi mibenlétén. Közéjük tartozik Z. Karvalics László, akinek neve mára összefonódott az információs társadalom kutatásával. Az Információs Társadalom és Trendkutató Központ (ITTK) igazgatójaként, az INFINIT (Információs Társadalom – Internet, Informatiótechnológia) hírlevél egyik elindítójaként és a Műgyetem Információ- és Tudásmenedzsment Tanszékének oktatójaként már eddig is igen sokat tett azért, hogy a körülöttünk (és bennünk, általunk is) zajló információrobbanást minél tudatosabban éljük meg, jelenségeit minél eredményesebben befolyásoljuk.

Részben e tudatosság kialakítása a célja a *Bevezetés az információtörténelembe* című kötetnek, amely több kisebb, zömében

a '90-es évek közepén megjelent előtanulmány után a téma szisztematikus alapvetésének is tekinthető. A könyv méltó folytatása a „karvalicsi” narrációs hagyománynak (lásd például *Fogpiszkáló a hálózaton. Írások az Internetről*. Budapest, 2000.), ezért nemcsak a téma felvetése, hanem annak tállalási módja is különösen élvezetes olvasmányt ígér. Minthogy a kötet szerzője eredendően magyar-történelem szakos tanári diplomával lépett be a munkavállalók táborába, e kötet némiképp visszatérést is jelent a gyökerekhez, hiszen a történettudomány és az informatika viszonyát, kölcsönhatásait, egymásba ágyazottságát elemzi. Z. Karvalics László e tekintetben fontos megállapítást tesz, miszerint „az információtörténelem régóta létező irányzat a történettudományban, még ha – intézményesedés híján – nem is jelent egységes és szerves hagyományt” (14. old.). A szerző meggyőzően, több történelmi életművet bemutatva bizonyítja, hogy az információtörténelem lényegében minden történelmi részdiszciplínában (gazdaságtörténet, politikatörténet, hadtörténet stb.) benne van, sőt más diszciplínáknak (közgazdaságtan, pszichológia stb.) is része, csak épp nagyon elhanyagolt része. Az információ- és tudástörténelmet elnyomta az anyagi, materiális alapvetésű történelemszemlélet, és ez nem csak a marxista történetírásban volt így. Elmaradt például az információs egyenlőtlenségek diakron vizsgálata, hiszen a társadalmi tagozódást jogi, gazdasági stb. szempontból sokat vizsgálták, az információ- és tudásmennyiségek szempontjából alig. Pedig e kérdés nagyon is izgalmas lehet, főleg amikor a materiális és immateriális szempontú tagozódás nem esik egybe, vagyis például nem a leggazdagabbaké a tudás- és információmonopólium, illetve nem feltétlenül a társadalmi piramis tetején helyezkednek el azok, akik az információk releváns részét birtokolják.

Az információtörténelem létezését és – legalább intellektuális vetületben lezajló – intézményesülését sürgeti, hogy míg az információs társadalmak kialakulása révén a '80-as évektől gyakorlatilag önálló kutatási terület lett az e-társadalmak vizsgálata, s ebben a vonatkozásban számos elemzés történt (a pszichológia [például a netfüggőség kérdései], a szociológia [például információs esélyegyenlőség kérdései], sőt a filozófia [például Nyíri Kristóf kutatásai] területén), mindezekből a közelítések közül azonban hiányzott a diakron jelleg. Ezt azonban nemcsak a rokontudományokon, de magán a történettudományon is számon lehet kérni, hiszen például miközben megtörtént az e-társadalom beillesztése az emberiség fejlődésébe (halász-vadász, gyűjtögető társadalom > földművelő társadalom > ipari társadalom > információs társadalom), a múlt vizsgálatát ez a szemlélet mégsem alakította át, és az e-társadalom kutatása sem historizálódott. Pedig, miként a szerző kiemeli, a historikus közelítés nélkül még arra sem adható releváns válasz, hogy mi is az információs társadalom.

A könyv második fontos alapvetése, hogy „az információtörténelem kutatási »nyers-anyaga« hosszú ideje termelődik: most a modellezés, a fogalmi tisztázás és az információ-központú megközelítés erejét érzékeltető részsztézisek elkészítése van soron” (14. old.). Ennek jegyében a szerző áttekinti azokat a fogalmakat és kategóriákat, amelyek segítségével kialakítható az információtörténelem koherens megközelítése. Számba veszi azon szerzők legjelentősebbjeit, akiknek munkásságában tetten érhető az információtörténeti mozzanat, „még ha – mint írja – e szerzők nem is így gondoltak saját teljesítményükre” (84. old.). Számomra kétségtelenül ennek a gondolatnak a kifejtése jelentette a legélvezetesebb szellemi kalandot a mű olvasása közben. Z. Karvalics László ugyanis olyan magyar (például Hajnal István, Thienemann Tivadar) és külföldi (például Harold Adams Innis, James Beniger) történeti pályákat, életműveket és tör-

ténetírói produktumokat mutat be, amelyek segítségével kiderül: az információtörténelmi gondolkodásnak vannak hagyományai, amelyek az intézményesüléshez szükséges terminológiai és metodológiai egységesség kiindulópontjai lehetnek.

A kötet harmadik fontos megállapítása szerint „az információtörténeti kiindulópontok következetes végiggondolása grandiózus kutatási programot jelöl ki, és számos ponton újíthatja meg, illetve a történeti tudásunkat, illetve a történeti kutatásokat vezérlő kérdésfeltevéseket”. (14. old.) A szerző ennek alapján az információtörténelem hat ágazatát különíti el egymástól. Eszerint az (1.) információközpontú elemzésre akkor van igazán szükség, ha valamely jelenség vagy folyamat magyarázatában az információtörténet kiemelkedő jelentőségű, általa a kérdésfelvetésre újszerű válasz adható, esetleg nélküle nem is adható adekvát válasz. Az (2.) információháztartástörténet egy korszak, társadalom vagy valamely közösség információháztartásának bemutatásával, feltárásával foglalkozik. Azt vizsgálja, hogy össztársadalmi szinten mennyi információ létezik, illetve, hogy ezek milyen rendszerekben és hogyan oszlanak meg. Az (3.) információtechnika társadalomtörténete új szempontok alapján igyekszik végigtekinteni egyes informatikai eszközök, információs tevékenységformák, információkezelésre szakosodott intézmények történetét. Ez az irányzat figyel az információtechnikai eszközök és lehetőségek elterjedésének, recepciójának társadalmi méretekben működő hatásmechanizmusaira is. Az (4.) információjelenség történetében a vizsgálat középpontjában maga az információ áll, az információ „fizikai” valóságát és annak változásait igyekszik bemutatni. A kifejtésben Z. Karvalics László igen csak elgondolkodtató adatokat idéz. Eszerint bizonyos számítás szerint a szóbeliség társadalmi mindössze 10^9 bitnyi információt tudtak megtermelni, ez az írással rendelkező társadalmak esetében 10^{11} , a nyomtatást használóké esetében 10^{17} , az informa-

tika robbanása után pedig mindez 10^{25} bitre növekedett. A világ információtermelése napjainkban évente mintegy 1–2 exabyte közé tehető (exabyte: 10^{18} byte), és ennek mindössze 3 ezreléke a nyomtatott információ. Az (5.) információs társadalom előtörténete azokat a történelmi gyökereket igyekszik feltárni, amelyekhez a mai e-társadalmak megértéséhez mindenképp vissza kell nyúlnunk. A *homo informaticus* korának jelenségei a 18–19. századból eredeztethetők, aminek bizonyítására a szerző ismét érzékeltes példákat sorakoztat fel. Az (6.) információtörténet mint kutatási ágazat mintegy szintetizálva az említett problémafelvetéseket, az információ civilizációs hatásainak kutatásával foglalkozik, igyekeztén többek között megfogalmazni a civilizáció és az információ kapcsolatrendszerét.

A történettudomány számára fontos közelítés a témához az is, hogy a szerző bemutatja az információtörténelem hagyományos és új diskurzusait, illetve megjelöl jellegetes problématerületeket (pl. információrégészet, adatbázis-történelem) is. A kötet sajátos függelékekkel rendelkezik, 150 ajánlott információtörténeti kutatási témát tar-

talmaz, köztük olyan csemegéket, mint „az információháztartás »parazitái«: a rémhír, a pletyka és a hazugság kultúrtörténete”. E témák között általános, egyetemes és magyar vonatkozásúakat egyaránt találhat az olvasó, sok közöttük több korszakot átfogó, de valamennyi érdekes és elgondolkodtató.

Z. Karvalics László művéről sem tartalmi, sem formai szempontból nem könnyű summázott véleményt mondani. Ennek legfőbb oka az a gazdag sokszínűség, amely egyaránt jellemzi a szerző problémaérzékenységét, ebből kifolyólag a könyv problémafelvetését, a narratíva nyelvi megformáltságát, a felhasználási lehetőségeket (olvasmányos szellemi üdítő, precízen szerkesztett kézikönyv, jól használható felsőoktatási tankönyv, résztudomány-teremtő szintézis stb.) és a szerző invenciózus, konstruktív viszonyulását tárgyához. Egy dolog viszont könnyen és jó szívvel megtehető: Z. Karvalics László könyve mindenképp olvasásra és továbbgondolásra ajánlható.

KŐFALVI TAMÁS